

İlahə İsrailova
Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası
doktorant və elmi işçi
E-mail: ilaha.qismat@mail.ru

“Əlicadi” (Əli İcadı) Peşrov

Azərbaycanın Şamaxı rayonu mədəni zənginliyi ilə hər zaman diqqət çəkmişdir. Aktiv mədəni inkişafı, sənətə bəxş etdiyi saysız dəyərli nümayəndələri ziyalılarının səmərəli fəaliyyətini, düşünərək Şamaxını Şirvan bölgəsinin parlaq incisi hesab etmək olar. Digər bölgələrdən fərqli olaraq burada muğam yaradıcılığı, aşiq sənəti, folklor paralel inkişafda olub, hər biri öz mövqeyini itirmədən əsrlərlə ənənələrini qoruyub saxlaya bilmiş və bir-biri ilə üzvi surətdə, qarşılıqlı əlaqədə yol almışdır. Zaman-zaman bu yaxınlıqdan yeni janrlar da əmələ gəlmişdir. Məhz belə janrlardan biri məqaləmizin əsas məzmununu təşkil edən “peşrov”lardır.

Təbii ki, burada sənətin geniş təşəkkül tapmasında Şamaxının paytaxt olmasının əvəzsiz rolunu da qeyd etməliyik. Şamaxı mərkəzləşmiş şəhər olduğundan mədəniyyət bölgədə geniş və çoxşaxəli təşəkkül tapmış, bundan ətraf rayonlar da təsirsiz qalmamış, nəticədə böyük Şirvan mühiti formalaşmışdır.

Şamaxının aşiq sənəti Şirvan mühitinin tərkib hissəsi kimi digər bölgələrdən özünəməxsus xüsusiyyətləri, qrup şəklində fəaliyyəti, rəngarəng repertuarı və özünəməxsusluğu kimi bir çox məqamları etibarı ilə kəskin fərqlənir. Həmçinin muğam, rəqs, ədəbiyyat və bir neçə sənət sahələrindən elementləri özündə cəm edir. “Aşiq sənəti sinkretik sənət növü olmaqla, özündə Azərbaycan dilini, onun dialektlərini, musiqi folklorunu, şifahi xalq ədəbiyyatını, aşiq şeirinin janrlarını, vokal və instrumental xalq ifaçılığını, xalq melodiya, məqam, intonasiya və ritm təfəkkürünü, rəqs sənətinin və xalq teatrının elementlərini, mərasim musiqisini, İslama qədərki dini-fəlsəfi dünya görüşünü, İslam dini mənəvi ənənələrini bədi vəhdət halında ehtiva edir...” [3. Səh.4]

Bu bölgənin aşiq sənəti bir çox tədqiqatçıların araşdırma obyektinə çevrilmişdir. Şirvan aşiq sənətinə istər filoloji baxımdan, istərsə də aşiqşünaslığın,

etnomusiqişünaslığın müxtəlif aspektlərindən baxılmışdır. Onlar sırasında elm xadimləri, professorlar və etnomusiqişünasları- Cəfərzadə Ə., Qasımlı M., Mürsəlov M., Qəniyev S., Sayılov Q., Cəfərzadə C., Bahadırqızı Y., Hüseynov R., Atayev F., Bağırova S., Dadaşzadə K., Məmmədov V., Məmmədov T., Əliyeva X. və b. qeyd edə bilərik. Onların yazdığı kitablar, dissertasiya, elmi məqalələr aşiq sənətinin nəzəri cəhətlərinin araşdırılması istiqamətində önəmli nümunələrdir. Məhz Şamaxı bölgəsi üzrə tədqiqat işi apararkən Şirvan bölgəsini araşdırmış adları çəkilən tədqiqatçıların əsərlərinə və iştirak etdiyimiz ekspedisiyadan əldə olunan materiallara əsaslandıq.

Mənbələrdə təqdim olunan məlumatlara əsasən Şirvan aşiq sənətinin başlanğıcı XVI-XVII əsrə, Şamaxıda yaşayıb-yaradan aşıqların sorağı isə XVII-XVIII yüzilliklərə dayandığı deyilsə də [6, s.13 və 2, s.85] biz Şirvan aşiq mühitinin Şamaxı bölgəsindən bəhrələnib inkişaf etdiyi fikrini dəstəkləyirik. Şamaxının qədim paytaxt, mərkəz olması onun Şirvan aşiq mühitinin də başlanğıcı olmasına əsas verir.

“Sənətin sürətli inkişafı həmişə böyük şəhərlər, insan məskənləri ilə əlaqəli olmuşdur. Şirvanda dövlətçilik ənənələrinin qədimliyi və əski şəhər mədəniyyətinin mövcudluğu digər sənət sahələri kimi aşıqlığın da rəşional inkişafına meydan açmışdır.” [1, s.20, həçinin 8. s.558] “Şirvan aşiq məktəbi bu vilayətin paytaxtı olan Şamaxı mühiti əsasında formalaşmışdır. Lakin Şamaxı tez-tez baş verən təbii fəlakətlər üzündən dəyişmiş, buradakı əhali məcburi miqrasiyalara düçar olaraq ətraf yaşayış məskənlərinə- indiki Ağsuya, Qubaya, Bakıya və b. aran ərazilərə səpələnmişlər. Mühitin ilk yayılma və genişlənmə səbəbi bu miqrasiyalar olmuşdur. Lakin Şamaxıda aşiq mühitinin inkişaf tempi, aşiq ocaqlarının, tayfa, irs keyfiyyətləri əsasında daim qorunub saxlanılmış, həmin ənənə Şıxzerli, Cəyirli və b. aşiq ocaqları hesabına bu gün də davam etməkdədir.” [1. s.17, 8. s.558] Həminin müasir dövrdə Şamaxıda aparılmış ərazi bölgüsünün də mədəniyyətinin başqa bölgə adı altında səslənməsi, mövzu obyektinin genişlənməsi nəzərə alınmalıdır.

Şirvan aşiq repertuarının məşhur janrı olan peşrovlar nisbətən daha yeni olub yaradıcı aşıqların repertuarına XIX- XX əsrlərdə daxil olmuşdur. Bildiyimiz kimi Azərbaycan aşiq sənətində peşrovların ifası yalnızca Şirvan bölgəsi aşıqlarının yaradıcılığı üçün xarakterikdir. Məhz bu baxımdan Şamaxı bölgəsi etnomuzikoloji aspektdən araşdırılarkən bu janr tədqiqat üçün xüsusi diqqət cəlb edir. Araşdırmalarımız zamanı peşrovların sayı ilə bağlı mübahisəli məqamlara rast gəlindiyindən günümüzdə aşiq repertuarında yer alan peşrovların səş yazılarını əldə edib onları nota yazaraq silsilə elmi məqalələr hazırlamağı və mübahisəli məqamlara son qoymağı məqsəd götürdük. Bu qəbildən məqalələrdən birincisi “Şəmsi-qəmə” peşrova həsr olmuşdur. Ardından təhlil obyektini olaraq “Əlicadi” peşrovun üzərində dayanırıq.

“Əlicadi” (Əli icadı) peşrov- Şirvan bölgəsinin məşhur balaban ustadı Əli Zülfüqar oğlu Kərimovun (Əli dədə d.1874- ö.1962) bəstəsidir. Əli Kərimov zurna, balaban, tütəklə yanaşı, saz, tar, kamança, nağara, qoşa nağara kimi milli alətləri böyük məharətlə ifa edirdi. O, təkçə ifaçı, sənətkar kimi deyil, yaradıcı balaban ustası kimi bizim üçün xalq melodik dili ilə zəngin, bəşəri-mədəni dəyəərə malik 70-ə yaxın musiqi əsəri yadigar qoymuşdur. “Əli dədə” ləqəbi ilə musiqi tariximizə düşən Əli Kərimovun ahəngdar musiqi parçaları hələ də sevilərək ifa edilir.

Peşrov ənənəvi 6/8 ritmik ölçülü, Andante (mülayim) tempindədir. Video-qeydə aldığımız ansambl aşıq, iki balaban: birinci balaban və dəmkeş, həmçinin zərb alətləri: nağara və qoşa nağara ifaçısı daxildir. Nağara və qoşanağara eyni ritmik quruluşu ifa etdiyindən partiturada yalnız bir ritmik xətt qeyd olunub. Burada hər alətin rolu müəyyəndir. Beləki aşığın sazı ifa zamanı nisbətən ikinci planda yalnız ton səsi zərb alətləri ilə eyni ritmik qruplaşmada ifa edir. Bu bir növ xanəndənin özünü dəflə müşayiət etməsinə bənzəyir. I balaban aparıcı müşayiətçi, II balaban dəmkeş, nağara və qoşa peşrovun döyünən ürəyidir. Burada ritm olduqca səlis və dəqiq olub, ritmik quruluşda peşrovun sonuna qədər saat dəqiqliyi ilə davam edir.

Peşrov “Segah” muğam ailəsindən “Zabul segah”a əsaslanır. Balabanın melodik ifasında 8 xanəlik instrumental girişlə peşrovun əsas mövzusu, həmçinin ritm və məqam kimi əsas xüsusiyyətləri müəyyən olunur.

Peşrov balabanın ifasında geniş giriş hissəsi ilə başlayır. Əli Kərimovun mahir balaban ustası olmasını xatırlayaraq yaratdığı ətraflı giriş hissəsini haqlı görür və alətin tembrinə yaraşan ahəngdar melodiya zövq alır.

Nümunə 1:

"Eli icadi" Peshrov

(Ashug Ağamurad İsrafilovun ifasında)

Andante $\text{♩} = 50$

Nota alan: İsrailova İlahə Qismət

The musical score is arranged in three systems. The first system includes staves for Ashug (melody), Balaban I-II (string accompaniment), and Nagara (percussion). The second system includes staves for Ashug (melody), Bl. (string accompaniment), and Ng. (percussion). The third system includes staves for Ashug (melody), Bl. (string accompaniment), and Ng. (percussion). The score is in 6/8 time, key of B-flat major, and marked Andante with a tempo of 50 beats per minute. The melody is written in a single line for the Ashug, while the accompaniment is split between Balaban and Bl. The percussion parts for Nagara and Ng. are written in a simplified notation.

Aşıq Ağamurad İsrafilovun ifasından nota aldığımız “Əlicadi” peşrovu “Koroğlu” dastanının mətn parçası ilə bizə təqdim olundu. Onu da qeyd edək ki, peşrovların yaranması da məhz dastan yaradıcılığı ilə bağlıdır. Aşıq Ağamurad da klassik formanın kiçik təsvirini yaratmaq məqsədi ilə ustadnaməyə ənənəvi olaraq peşrovla giriş verdi.

“Ərzim budur , ey Həsən paşa!

Sal yola gəlsin Eyvazı.”

Burada “Sal yola gəlsin Eyvazı” rədif olaraq hər kupletdə təkrar edilir. Bəzən bu mətnlə ifa edilən peşrov sözlərinə görə “Eyvaz” peşrovu da adlanır. Peşrovların dəqiq sayının müəyyən olunmasında mübahisəli məqamları məhz bu kimi iki və ya üç adlı nümunələr yaradır. Aşığın hər cümləsi balabanın tamamlayıcı ifadəsi ilə sonlanır. Burada sanki balaban aşığın hər fikrinə təsdiq verir.

Nümunə 2:

The musical score for 'Nümunə 2' is arranged in three staves. The top staff is for Ashug (melody), the middle for Bl. (string accompaniment), and the bottom for Ng. (percussion). The melody is in 6/8 time, key of B-flat major, and marked Andante. The lyrics are: "Er-zim bu-dur ey- He-sen Pa-sha". The score includes a repeat sign and a double bar line at the end.

Birinci bölmə melodik xəttin təqdim olunması üçün əhəmiyyətlidir. Belə ki, burada məqam, ritm, rədif, melodik xüsusiyyətlər aydınlaşır. Bölməni tamam-lamaq, əsas istinad pərdəni vurğulamaq üçün aşıq ənənəvi olaraq kiçik sekunda intervalı üzərində mətdən kənar “Ay canan”, “Ey alagöz” kimi ənənəvi aşıq ifadələrindən istifadə edir.

Nümunə 3:

26 Ashug e- e-e e-ey a-la-go-oz e- e-e e-ey ay ca-nı-ım sal yo- la ^{ge-e-e} 3

Balabanın solosu zamanı aşıq kiçik ritmik addımlarla hərəkət edərək rəqs edir. Təbii ki, bu kimi estetik toxunuşlar, rəqs, balaban solosu, ənənəvi aşıq ifadələri Şirvan aşıq nümunələrini monotonluqdan uzaq edərək izləyicini hər an diqqətdə saxlayıb, musiqiyə rəngarənglik qatır. Bu çoxşaxəlilik Şirvan aşıq mühitinin individuallığının əsas göstəricisidir.

İkinci bölmədən etibarən aşıq peşrovun kulminasiyasına doğru hazırlıq aparılır. “ey” ifadəsi ilə üzü yuxarı sıçrayışlar, kulminasiya notu “İya bemol” ani vurğu və geri dönüşlər dinləyici qulağını zil pərdəyə kökləyir.

Balabanın məhz zildən soloya daxil olması ilə dramaturji xəttin gərgin his-səsi başlayır. Ardından aşıq zildən birinci ifadəni deyir, cümləni balaban təkrarlayır. Kulminasiya bölməsinin gəlişi ilə aşıq və balaban sanki deyişərək bir-birinə kiçik nəfəslər üçün fasilə yaradır.

Zil pərdədə xeyli dayandıqdan sonra aşıq melodiyanın orta registrinə ani, kontrastlı geri dönüş edir.

Nümunə 4:

78 Ashug alt-dan bir-çek ^{e-e-ey} 3

Bl.

Ng.

81 Ashug ust-den ke-kil alt-dan bir-çek ey ust-den ke-kil

Bl.

Ng.

Beləliklə sonuncu bölmədə rədifin üç təkrarı ilə (üçüncüsü ritonuto ənənəvi muğam ayağı olmaqla) peşrov tamamlanır.

Nəticədə deyə bilərik ki, “Əlicadı” peşrov bu janrın ən parlaq nümunələrindəndir. Əsl Şirvan aşığı mühiti ənənələrindən bəhrələnərək, Əli dədənin ifaçı peşəkarlığı və dərin yaradıcılıq təcrübəsi ilə birləşərək ərsəyə gəlmiş mədəniyyət incisidir. Peşrov balaban ifaçısından xüsusi texniki ifa bacarığı tələb edir. Çünki burada balaban da aşığı qədər aparıcı məsuliyyətə malikdir. “Əlicadı” peşrov ifaçı aşığın bütün məharətini ortaya qoyur və aşığa dinləyici üçün səsinin əsas keyfiyyətlərini, tembr rəngarəngliyini açıqlamağa imkan yaradır. Burada dramaturji xəttin ardıcıl inkişafı, axıcı melodiya, təkrarlılıq və variantlılıq forma yaradıcı prinsiplərdir.

Peşrovların ənənəvi muğam ayağı (kadensiya) ilə tamamlanması peşrov və muğam arasındakı əlaqəni daha da gücləndirir. Burada bir daha Q. Namazovun peşrov və muğam yaxınlığı haqqındakı fikrini xatırlayırıq “Bu mühitdə aşığı tərzilə xanəndə tərzinin qovuşduğu “Peşrov” havaları (ona yaxın belə hava var)...”. [9, s. 11]. Həqiqətən də peşrovların ifası zamanı muğam sənətinin Şirvan aşığı mühitinə olan təsiri aydın görünür.

Zamanla repertuardan çıxan bir neçə peşrovlardan fərqli olaraq müasir Şirvan aşığı repertuarında hələ də öz əvəzolunmaz yerini qoruyan və demək olar hər Şirvan aşığı tərəfindən bilinən, sevilən ifa edilən “Əlicadı” peşrovunun hələ uzun müddət aktuallığını qoruyacağını və ustad şagird əlaqələrində gələcək nəsilərə ötürüləcəyini düşünürük.

Ümumiyyətlə, aşığı yaradıcılığı, xüsusilə Şamaxı aşıqlarının rəngarəng fəaliyyəti Azərbaycan mədəniyyəti üçün əvəzolunmaz bir sərvətdir. Aşığı yaradıcılığı bu gün də aktualdır, peşəkar və ya qeyri-peşəkar, musiqişünas, musiqisevərlərin tələb yeridir. Aşığı yaradıcılığının fərqli istiqamətləri, həmçinin sadə xalqa sosial və mədəni təsirliliyi S. Bağırovanın “Искусство ашугов, как социальный и культурный феномен” konfrans materialında ətraflı açılır. Buradan da aşığı yaradıcılığının günümüzdə əhəmiyyəti bir daha vurğulanır. Bu məqsədlə aşığı yaradıcılığının ətraflı təhlili hər zaman etnomusiqişünaslar, musiqişünaslar üçün prioritet istiqamətlərdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ağalar Mirzə, Şirvan Aşığı Yaradıcılığı, Bakı, 2007.
2. Cəfərzadə Ə., Qəniyev S., Alışov R., Rəsulov S. “Şamaxı”, 200 səh.
3. Xanım Əliyeva- “Şirvan Aşığı Havalarının Məqam və Melodiya Xüsusiyyətləri” avtoreferatı. Bakı-2014
4. Qasımlı M. “Azərbaycan Aşığı Ədəbiyyatı” Şərq-qərb 2019, 200 səh.
5. Qasımlı M. “Ozan-Aşığı sənəti” Uğur nəş. Bakı-2011
6. Palitra qazeti. Aşığı Əhliman: “Ustad aşıqların yaradıcılığı zamanla xalq

yaradıcılığına çevrilir”2018.- 10 yanvar.- S.13.

6. Санубар Багирова. Искусство ашугов, как социальный и культурный феномен. Türksöylü Xalqların Musiqi Mədəniyyətinin Tədqiqi Problemləri XVII Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı-2018. Səh.205.

7. Sayılov Qalib. Şirvan Aşiq Mühitinin Çağdaş Vəziyyəti. məqalə. Uluslararası Sosial Araştırmalar Dergisi. The Journal of International Social Research Volume 2/6 Winter 2009.

8. Yaqut Bahadırqızı. “Mən Muradlar övladıyam”. Bakı, 2012; 320 səh. + 64 səh. şəkil

Илаха Исрафилова

«Алиджади» (Али Иджади) Пешров

Резюме: Статья представляет собой научно-теоретический анализ «Алиджади» Пешрова, относящегося к Ширванской ашугской среде. Статья содержит краткое введение в музыкальную среду Шамахи, ашугское искусство и обзор жанра Пешрова.

Также был написан и совершен подробный анализ «Алиджади» Пешрова полученного ашугом Агамурадом Исрафиловым из научной этномузикологической экспедиции в Шамахе.

Ключевые слова: Ширванская ашугская среда, Пешров, экспедиция, «Алиджади», Али Керимов, изобретение Али, ашуг Агамурад, Шамахинский район.

Ilaha Israfilova

"Alijadi" (Ali Ijadi) Peshrov

Summary: This article is a scientific and theoretical analysis of the “Alijadi” peshrov, which refers to the art work of the Shirvan ashugs. The article provides a brief acquaintance with the musical environment of Shamakhi, ashug art and general information about the peshrov genre.

Also, a detailed analysis of the "Alijadi" peshrov performed by Ashug Agamurad Israfilov from a scientific ethnomusicological expedition conducted in Shamakhi.

Key words: Shirvan-ashug environment, peshrov, expedition, "Alijadi", Ali Karimov, invention of Ali, Ashig Agamurad, Shemakhi region.

